

नासो कथासङ्ग्रहमा मनोविज्ञान

✽माधव लम्साल

lamsalmadhab@gmail.com

अध्ययनसार

नासो कथासङ्ग्रहमा मनोविज्ञान शीर्षकमा तयार पारिएको प्रस्तुत लेखको प्रयोजन नेपाली साहित्यको खोज र अनुसन्धानमा टेवा पुऱ्याउनु रहेको छ । नासो कथासङ्ग्रहमा समाविष्ट विषयवस्तुको चिनारी दिने र विषयवस्तुको आधारमा नासो कथासङ्ग्रहको विश्लेषण गर्ने उद्देश्यका साथ यो लेख तयार पारिएको छ । प्राथमिक स्रोतका तथ्याङ्क तथा सामग्री सप्लनका लागि विषयवस्तु विश्लेषण अध्ययन शोधपद्धति र द्वितीयक स्रोतका सामग्री सङ्कलनका लागि विषयवस्तु विश्लेषण अध्ययन शोधपद्धति अँगालिएको यस लेखमा मनोविश्लेषणको परम्परागत सिद्धान्तलाई उपयोग गरिएको छ । यो विश्लेषणात्मक ढाँचाको अध्ययन भएको हुनाले यसमा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धतिको उपयोग गरिएको छ । यस कथासङ्ग्रहमा सामाजिक चालचलन, रीतिनीति, विकृति, विसङ्गति विरह, व्यथा, प्रेम-प्रणय, शोषण-उत्पीडन, प्रवृत्ति, सामान्य मनोविज्ञान, यौनपरक मनोविज्ञान, बाल-मनोविज्ञान, सामाजिक यथार्थता विषयवस्तु प्रयोग गरिएकाले गुरुप्रसाद मैनाली सामाजिक आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकार हुनाका साथै उनका कथा हरूमा यौनपरक मनोविज्ञान र यौनेतर मनोविज्ञान पनि पाइने वस्तु-तथ्यलाई यस प्रलेखमा पुष्टि गर्ने उद्देश्य राखिएको छ ।

मुख्य शब्दावली : धर्म, संस्कार, प्रायश्चित, माधुर्य, आततायी, अनाथ ।

विषयपरिचय

मनोविज्ञान मानसिक विषयसँग सम्बन्ध राख्ने विषय हो । यसमा बालमनोविज्ञान, रतिरागात्मक मनोविज्ञान र सामान्य मनोविज्ञानजस्ता विषयहरू धाराप्रवाहका रूपमा प्रवाहित भएको पाइन्छ । नासो कथासङ्ग्रहमा विभिन्न विषयवस्तुलाई ग्रहण गरिएको छ । नेपाली जनजीवन मूलतः ग्रामीण जीवनसँग सम्बन्ध राख्ने हरेक कुरो यसको विषयवस्तु बनेको छ । सामाजिक चालचलन, रीति-नीति, विसङ्गति, विरह-व्यथा धर्म, संस्कार र संस्कृति, सौता सौतीका पेचिला कुरा पतिपत्नीबीचका मनमुटाव अंशबण्डा राजनीति जस्ता यथार्थ कुराहरू यस कथासङ्ग्रहमा समाविष्ट गरिएको छ । मैनालीका कथामा सामाजिक यथार्थलाई कलात्मक रूपमा चित्रण गरेको पाइन्छ । गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित एघारवटा कथाहरूमा कतै न कतै यौनपरक मनोविश्लेषण पाइन्छ । त्यस्तै यिनका कथामा अपराध मनोविज्ञान र बालमनोविज्ञान विविधता पाइनु नासो कथासङ्ग्रहको विशेषता हो । यसमा समेटिएको विषयवस्तुलाई आधार मानी गरिएको यस अध्ययनमा नासो कथासङ्ग्रहमा समाविष्ट विषयवस्तुको चिनारी दिई विषयवस्तुका आधारमा नासो कथासङ्ग्रहको वर्गीकरण तथा विश्लेषण गरी मनोविश्लेषणको वर्गीकरण गर्ने उद्देश्य लिइएको छ । नासो कथासङ्ग्रहमा के कस्तो विषयवस्तु समाविष्ट गरिएका छन् ? विषयवस्तुका आधारमा यिनलाई कुन-कुन प्रकारमा वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ? यिनको प्रयोग क्षेत्र कुन हो ? भन्ने मूलभूत समस्यामा आधारित भई यो अध्ययन गरिएको छ ।

विभिन्न अनुसन्धाताहरूले नासो कथासङ्ग्रहको टीकाटिप्पणी गर्ने, तिनको यथार्थवादी आदर्शवादी शैलीमा व्याख्याविश्लेषण गर्ने र तिनका बारेमा आफ्ना धारणा जनसमक्ष प्रस्तुत गर्ने कार्य निरन्तर रूपमा गर्दै आएको परिप्रेक्ष्यमा मनोविश्लेषणात्मक रूपमा उनका कथाहरूमा सामान्य परिचयसम्म गरेको पाइँदैन । नेपाली साहित्यका कथा विधामा मनोविज्ञानको चर्चा, विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला प्रवृत्ति अनेकन् कथाकार र उपन्यासकारहरूले सुष्ठु रूपमा गरेको पाइन्छ । आजसम्मका पूर्वकार्यमा गुरुप्रसाद मैनालीलाई सामाजिक आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकारका कितामा सीमित गरिएकामा उनका कथामा मनोविज्ञान पनि पाइन्छ भन्ने अडकल कसैले नगरेको परिप्रेक्ष्यमा यो प्रलेख गुरुप्रसाद मैनालीका कथामा मनोविश्लेषणकै व्याख्या र विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ ।

✽ लेखक सहप्राध्यापकका रूपमा पाटन संयुक्त क्याम्पसका कार्यरत हुनुहुन्छ ।

अध्ययन विधि र सैद्धान्तिक पर्याधार

मनोविश्लेषणसँग सम्बद्ध विषय भएकाले पुस्तकालय सर्वेक्षण अध्ययन शोधपद्धति यसको मुख्य विधि रहेको छ । सम्भावनारहित नमूना छनोट पद्धति अन्तर्गतको उद्देश्यमूलक नमूना छनोट पद्धतिका आधारमा नासो कथासङ्ग्रहको छनोट गरिएको छ । सम्बन्धित क्षेत्रको अध्ययन गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । विश्लेषणको ढाँचा अपनाउँदा फ्रायडवादी मनोविश्लेषण सिद्धान्त मूल्य र व्याख्या-विश्लेषणमा आधारित गुणात्मक ढाँचाको अध्ययन हो । यस अध्ययनको मूल आधार सङ्कलित नासो कथासङ्ग्रहको विषयवस्तु हो ।

मनोविज्ञान र मनोचिकित्सा पद्धतिको अनुसन्धानका विभिन्न पद्धतिहरू विकसित भएका छन् । यस अध्ययन कार्यका पनि विभिन्न पद्धति विकसित भएको पाइन्छ । यस अध्ययन कार्यमा व्याख्या-विश्लेषणात्मक पद्धतिको उपयोग गरिएको छ । नासो कथासङ्ग्रहमा पाइने विषयवस्तुलाई मुख्य सैद्धान्तिक आधार बनाइएको छ । नासो कथासङ्ग्रहमा रतिरागात्मक, सामान्य तथा बालमनोविश्लेषणात्मक विभिन्न प्रकारका विषयवस्तु समावेश गरिएको छ । विषयवस्तुगत आकलनमा मनोविश्लेषण गर्नु सायद सहज छैन तापनि मैनालीद्वारा लिखित कथाहरूलाई सामान्यतया सामाजिक आदर्शोन्मुख यथार्थवादी यस प्रलेखमा मैनालीका कथामा मनोविज्ञानका विविध पाटाहरू पाइन सकिन्छ भन्नु यस प्रलेखको अवधारणा हो ।

सामान्य मनोविश्लेषण

सर्वप्रथम मनोविज्ञान भनेको मनस्तत्त्वको विश्लेषण भन्ने बुझिन्छ । मान्छेका मनका तन्तु केलाएर त्यसको गहन तलमा पुगेर गरिने अध्ययनलाई सामान्य भाषामा मनोविज्ञान भनिन्छ । मानिस मनको प्रकृति, उसका विभिन्न अवस्था तथा क्रिया र त्यसमा पर्ने प्रभाव आदिको अध्ययन विश्लेषण गर्ने विज्ञान वा शास्त्रलाई मनोविज्ञान भनिन्छ (पौड्याल, २०७३, पृ. ४५) गुरुप्रसाद मैनालीका कथाहरूमा सामान्यतया: सामान्य मनोविज्ञानको प्रयोग पाइन्छ । यसलाई तलका प्रकरणमा अध्ययन गरी त्यसको पाइन्छ । यसलाई तलका प्रकरणमा अध्ययन गरी त्यसको निक्कै गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । सामान्य मनोविज्ञान भनेको मानिसका मनमा खेल्ने सामान्यताको विश्लेषण हो । मैनालीद्वारा लिखित नासो कथामा आरम्भ सामान्य मनोविज्ञानका अवधारणालाई बुझाउन तल विश्लेषणात्मक ढाँचामा केही अंश उद्धरण गरिन्छ :

“घरमा चञ्चला श्री भईकन पनि देवीरमणका सन्तान थिएनन् । सन्तान होस् भन्नाका निमित्त हरएक उपाय गरे । चौतारा चिने बाटो खने, पशुपतिमा महादीप बालेगए साल हरिवंश पुराण लगाए तैपनि सुभद्राको कोख सफल हुन सकेन ।” (नासो, पृ.१)

मानिसका अनेक इच्छा र आकाङ्क्षा हुन्छन् । देवीरमणको पनि सन्तान होस् भन्ने चाहना थियो । उनले सन्तान प्राप्तिका लागि चौतारा चिने, बाटो खने, पशुपतिमा महादीप बाले, हरिवंश पुराण लगाए । त्यसो भए तापनि सुभद्राको कोख खुलेन । उनी अपुतो नै रहे । त्यस्तै छिमेकका आइमाईले छोरा-छोरी खेलाएको देखेर उनलाई (सुभद्रा) लाई रहर लाग्यो । सन्तानका आशाले सरल नारी-स्वभाववश धामी-भाँक्रीको बुटी-जन्तर बाँधिन्, देवी-देवताको भाकल गरिन् । यसरी नारी पहिला पति चाहन्छे पति प्राप्तिपछि सन्तानको आशा गर्छे र सन्तान प्राप्तिपछि ऊ सबथोक चाहन्छे । यही चाहना-अनुरूप सुभद्राले जान अनजानमा पतिलाई दोस्रो बिहाका लागि स्वीकृति दिइन् । देवीरमणले दोस्रो विवाह भोगेको लालसाले नभई सन्तानबिना स्वर्गको बाटो छेकिन्छ भन्ने हिन्दू धर्मका आडमा गरेको बुझिन्छ । सौता कस्ता हुन्छन्, त्यसलाई बुझ्नका लागि नौलीको कथन मननीय देखिन्छ :-

“तैपनि, सौता भनेको मुटुको वह हो, आजै ओछ्यान छोनपुग्यो । भोलि घरे छाडनुपर्छ कि के जानिसक्नु छ र ” (नासो, पृ.४) । यो पूर्वादित्त वा भनौं भविष्य कथन सौताका कारण सुभद्राले हो घर छाडेको यथार्थ बुझिन्छ । त्यस्तै उनको छिमेकी कथामा पनि सामान्य मनोविज्ञानको फलक पाइन्छ ।

“आफूले साँचो मनले उपकार गरेपछि उसका आत्माले पनि गर्न कर लाउँछ । अमृत रोपेको ठाउँमा विष फलेको कतै सुनेका छौ ?” (छिमेकी, पृ. १५)

यस कथामा मानवीय संवेदना गरिएको पाइन्छ । छिमेकी-छिमेकीहरूको मनमुटाव सहयोगी भावना र मानवीय सञ्चेतनालाई प्रयोग गरेको देखिन्छ । प्रायश्चित्त कथाकी पात्र गौरी वैधव्य जीवन बिताइरहेको छे । उसका अङ्गप्रत्यङ्गबाट माधुर्य र लावण्यको विकास भएको छ । कुनै पनि नारीको आमा बन्ने उच्च-आकाङ्क्षा हुन्छ । पति सुख पाउनु नारीको प्रथम सोपानिक क्रम हो, त्यसपछि सन्तान सुखको लालसा बढेर आउँछ । यस कथाकी गौरीमा न पति सुख छ न सन्तान सुख नै । ऊ बालविधवा भएकाले कुण्ठित भावनाले ओतपोत भएको देखिन्छ । गौरीका अन्तरहृदयमा आमा बन्ने भावनाको लालसा यसरी प्रकट भएको छ । त्यो भावना सामान्य मनोविज्ञानका रूपमा यसरी चित्रण गर्न सकिन्छ :

“शहरको ठाउँ, मूल सडकको छेउको घर, कहिले कुनै दम्पतीको जोडी फूल जस्ता छोराछोरी बोकेर ठाँट्टिएर हिँडेको देखिन्छ कहिले कुनै युगल जोडी मोटरमा बसेर हाँस्दै जाँथे (प्रायश्चित्त, १७) कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीले यस कथामा गौरीको अन्तश्चेतनामा अवस्थित रतिरागात्मक मनोभावनाको उकृत चाहनालाई कलात्मक पाराले चित्रण गरी नारी अन्तर्हृदयको चिरफार गरेको पाइन्छ । गौरी रूप-लावण्यले युक्त योवनका सिँटीमा आरूढ नारी हो । उसका पनि औसत नारीका चाहना छन् । प्रथमतः पति सुख द्वितीय सन्तान सुख र यौन चाहनाको तुष्टि । तर ऊ वैधव्यका कारण यी तमाम चाहनालाई कुण्ठित पारेर बस्न विवश बाध्य भएकी छे । उसका अन्तरकुन्तरमा हुँदाहुँदै पनि लोकलाज र धार्मिक आडम्बरका कारण कुण्ठित पार्न विवश बनेकी अभिव्यञ्जना यहाँ प्रकट भएको देखिन्छ ।

अपराध मनोविज्ञान मानिस कुनै पर्यावरणमा हुर्किएको छ त्यसको प्रत्यक्ष प्रभाव मानिसमा पर्दछ । त्यसैले मानिस आपराधिक क्रियाकलापमा संलग्न हुन पुग्दछ । यसरी संलग्नता देखाउँदा मानिसमा ईर्ष्या, मोह, लोभ, लालच बदलाको भाव, प्रतिस्पर्धात्मकता हीनताबोध आदि कारणले उसले अपराध गर्दछ, (पौड्याल, २०७३, पृ. ४७) । कथाकार मैनाली अध्यात्मवादी सञ्चेतना भएका व्यक्तित्व हुन, उनले कान्तु पाध्ये गाउँको मुखिया भएकाले आफ्ना खिलाफमा जाने घर्तीहरूलाई डाहा र ईर्ष्याका कारण भविष्यका सन्ततिको बसोवासको व्यवस्थाका कारण घर्तीहरूलाई उठिबास लगाएको घटना अपराध मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित देखिन्छ । यहाँ कान्तुमा भएको उच्चता मनोग्रन्थिका कारण गाउँ नै हैजाका प्रकोपमा परेर सखाप भएको छ भने घर्तीको मात्र होइन उसको पनि उठिबास भएको छ । यस कथामा अपराध मनोविज्ञानको राम्रो प्रस्तुति पाइन्छ । कान्तु पाध्येलाई आततायी, सामन्ती संस्कारमा हुर्किएको र अन्ततः मानिसले होइन भगवान्ले सजाय दिएको अभिव्यञ्जनामा प्रस्तुत गरिएको छ । कान्तेका अन्तरहृदयमा रहेको आपराधिक मनोवृत्ति यसरी प्रकट भएको छ-“हेर जुठे ! यी सारा घर्तीलाई उचाल्ने तैं होस् । कुराले अकासपाताल जोरेर जितुँला भन्दोहोस् । मरे भने म मरिहाले बाँचे भने सरकारको रानीवन फाड्ने तिमी बजियाहरूलाई जेलखानामा नकुहाई कहाँ छोडुँला ” (पापको परिणाम, पृ. २९) ।

यस प्रसङ्गमा कान्तु पाध्येमा रहेको आपराधिक मनोकाङ्क्षाको सुष्ठु प्रयोग भेटिन्छ । कान्तु जन्मजात सम्भ्रान्त सोच भएको छुल्याहा प्रतीत हुन्छ । उसले निमुखा घर्तीहरूको उठीबास लगाउनु अपराध मनोविज्ञानको ज्वलन्त उदाहरण हो । यसलाई पुष्टि गर्न तल एक हरफ उद्धरण गरिन्छ-“गुहार ! कान्तेले खोपामा आगो सल्काइदियो, लोमने डढेर मरे छोरा-छोरी पिल्सिन लागेका छन्” (पापको परिणाम, पृ. ४४) । यो अभिव्यक्ति जुठेकी स्वास्नीको हो । उसको लोमने कान्तु पाध्येका काला करतुतका कारण झ्यालखानामा परेपछि छोरोलाई लिएर शहर पसेपछि

बिरामी पर्दा बरबराएको देखिन्छ तर वास्तविकताको रहस्योद्घाटन यहाँ सटीक पाराले उतारिएको प्रतीत हुन्छ । अपराध मनोविज्ञानमा आपराधिक मनश्चेतनाको अभिव्यक्ति पाइन्छ । जब मानिसको अहमूमाथि धक्का लाग्दछ । तब उसले आपराधिक क्रियाकलाप गर्दछ । आपराधिक मनोवृत्ति मानिसको रक्तवाहिका नलीमा तरङ्गित भावसञ्चेतनाको अभिव्यक्ति हो । मानिसले समाजबाट घर परिवार र वातावरणबाट आपराधिक क्रियाकलाप सिक्दछ । उसले नेताबाट सिक्दछ । यस प्रलेखमा कान्तु पाध्येले व्यक्तिगत स्वार्थमा अवलम्बित भएर आपराधिक क्रियाकलाप गरेको देखिन्छ ।

बाल-मनोविज्ञान

बालमनोविज्ञानअन्तर्गत बच्चाको अध्ययन गर्भावस्थाको समयबाट युवावस्थाको विकास कसरी हुन्छ, यसको ज्ञान बालमनोविज्ञानद्वारा प्राप्त गरिन्छ। जन्मका पश्चात् बच्चाको शारीरिक तथा मानसिक क्रियाको, शिक्षा, विकास, चिन्तन आदिको विकास कुन रूपमा भएको छ यावत् कुराको अध्ययन बालमनोविज्ञानद्वारा गर्न सकिन्छ। बच्चाको मानसिक क्रियाको विकासको सम्बन्ध उसको परिपक्वतासँग कति घनिष्ठ छ, त्यसको पनि ज्ञान हामी बालमनोविज्ञान नै अध्ययन गर्न सक्छौं (पौड्याल, २०७३, पृ. ४८)। बच्चाको लालनपालन कुन प्रकार भएको छ र उसका लागि घरेलु वातावरण कस्तो छ ? त्यसको व्यक्तित्वको समुचित विकास कसरी भएको छ ? उसका खराब आदत कुन प्रकार हटाउन सक्छौं ? उसको शिक्षाको प्रबन्ध कसरी गर्न सकिन्छ ? आदि अनेक ज्ञानका कुरा बालमनोविज्ञानलाई मनोविज्ञानमा बताइन्छ। बच्चाको उचित अध्ययनका लागि मनोवैज्ञानिकहरूले बालमनोविज्ञानले मनो विज्ञानको एउटा मुख्य शाखा मनेका छन् (पौड्याल, २०७३, पृ. ४९)। गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित अभागी कथाको पात्र कृष्णका बारेमा मोहनराज शर्माको कथन स्मरणीय देखिन्छ। उनले वार्ताका क्रममा- अभागी कथाको कृष्णमा कम मनोविज्ञान पाइन्छ ? भनेका थिए। मेरो समझमा अभागी कथामा बालमनोविज्ञान पाइन्छ भन्ने नै थिएन। त्यसैले यहाँ अभागी कथामा प्रयुक्त बाबु पण्डित माधवप्रसाद पत्नी गुमाएर अर्को विवाह गरेका अभागी कि आमा मरेपछि बाबुले विवाह गरेर भित्र्याइएकी सौतेनी आमाको ताडना पाएर जोगीका साथ लापता भएको कृष्ण अभागी यी दुईका बीच मेरो मानसिकतामा अवस्थित कृष्ण मूलतः अभागी ठहरिन्छ। सौतेनी मामलामा हुर्किएको छोरो र ठूला रूखको सेपमा परेको बिरूवा दुवै टिठलाग्दा हुन्छन्। त्यसैले यस कथाको कृष्ण पनि गलत प्रभावमा परेर त्यसको वातावरणमा हुर्किएर एकादिन जोगीका साथ लागेर पलायन भएको दुखद घटना यहाँ प्रतिबिम्बित भएको छ।

समग्रमा अभागी कथामा प्रयुक्त पात्रहरू अभागी छन्। गंगा लाउँ लाउँ र खाउँ खाउँका उमेरमा दिवङ्गत भएकी अभागी पात्र हुन्। माधव एउटी पत्नीको मृत्युपश्चात् अर्को बिहे गरेर घरजम चलाए पनि अभागी प्रतीत हुन्छन्। कृष्ण बाल्यकालमा आमा गुमाउँदाको पीडा बाबुले अर्को विवाह गरेर भित्र्याइएकी सौतेनी आमाको ताडना र नलीले हाने पनि पिछा गर्न पर्ने बाध्यता यी सबै पीडाबोध कृष्णले भोगेको छ।

अभागी कथा मूलतः कृष्णको हविगत बताएर दोस्रो विवाहा गर्दा हुन सक्ने सम्भावित दुर्घटनालाई कलात्मक पाराले चित्रण गरिएको बालमनोविज्ञानमा आधारित कथा ठहरिन्छ।

यौन-मनोविज्ञान

यौनमनोविज्ञानलाई सामान्यका विपरीत असामान्य भनिन्छ। असामान्य मनोविज्ञान भनेको कामदशाको अवस्था हो। असामान्य मनोविज्ञान मनोविज्ञानकै विशिष्ट पाटो हो। पूर्वीय साहित्यमा रस राजशृङ्गार भनेभैँ पाश्चात्य साहित्यमा मूलतः फ्रायडवादमा अवलम्बित शृङ्गारलाई मूल पाटो मानिन्छ। यसमा सामान्य मनोविज्ञानकै घटक वा पहलहरूले भूमिका खेले पनि पात्रलाई यौन कुण्ठाले आक्रान्त बन्दछ। ऊ आत्मरति ग्रन्थि वा परपीडित वा स्वपीडक बन्न पनि सक्छ। उसले अनेक उत्तेजित कार्य गर्ने र कामशक्तिलाई प्रकट गर्दछ। त्यही काम शक्तिका प्रबलताका कारण मुर्च्छा पर्ने हिस्टिरिया हुने र असहज अवस्थामा प्रवेश गर्दछ (पौड्याल, २०७३, पृ. ४६)।

असामान्य मनोविज्ञानअन्तर्गत व्यक्तिको असामान्य अनुभव तथा असामान्य व्यवहारको अध्ययन गरिन्छ। सामान्य व्यवहार र असामान्य व्यवहारमा मुख्य अन्तर यो हो कि सामान्य व्यवहार (प्रायः एकै रूपमा अधिकतर व्यक्तिहरूमा देखा पर्दछ तर असामान्य व्यवहार सामान्य व्यक्तिहरूमा होइन बरू केही खास व्यक्तिहरूमा पाइन्छ। अतः असामान्य मनोविज्ञानमा तिनै असामान्य व्यवहारको अध्ययन गरिन्छ (पौड्याल २०७३, पृ. ४०)।

असामान्य मनोविज्ञानअन्तर्गत विभिन्न मानसिक रोगका कारण लक्षण तथा उपचार बताइएको छ। यसका अतिरिक्त असामान्य मनोविज्ञानअन्तर्गत अचेतन स्वप्न र कामवृत्तिको पनि अत्यन्त विश्लेषणात्मक अध्ययन गरिएको छ।

असामान्य मनोविज्ञानको अध्ययनबाट यो विदित भएको छ कि मनुष्यको असामान्य व्यवहारका कारण अधिकतर अचेतन मनमा पाइएको छ । अचेतनको ज्ञान मनोविश्लेषणात्मक पद्धतिद्वारा, प्राप्त हुन्छ । अतः असामान्य मनोविज्ञान अन्तर्गत मनोविश्लेषणात्मक पद्धतिको महत्त्वपूर्ण स्थान छ (पौड्याल, २०७३:४७ ।

विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा नासो कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त यौनमनोविश्लेषणको अध्ययन गर्ने हेतुअनुरूप यहाँ असामान्य मनोविज्ञान चयन गरिएको छ । नासो कथासङ्ग्रहमा सामाजिक आदर्शोन्मुख यथार्थवाद त तड्कारै देखिन्छ त्यसको अलावा मनोविज्ञान पनि पाइने यथार्थलाई नजर अन्दाज गरिएको परिप्रेक्ष्यमा यस प्रकरणमा यौनपरक मनोविज्ञानलाई पुष्टिका लागि सन्दर्भगत प्रसङ्ग यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ । लोमनेको कुटाइ खाएकी गौथली भागेर माइत गएपछि वन थर्काउने गरी गीत गाउँछ । उसका गीतमा रातिरागान्मक अभिव्यञ्जना यसरी प्रकट भएको छ -

“ उडीजाउँ भने म पन्छी होइन, बस्न त मन छैन ।” यस हरफमा पति विछोडको व्यञ्जना मुखरित भएको छ । भागेर माइत आएकी चेली लुरुक्क परि घर जान पनि सक्तिन माइतमै घर-व्यवहार भर्सेलामा, परोस् भनेर दुक्क हुन पनि सकिदैन उसका अन्तकरणमा पति सुख मुखरित भएको पाइन्छ , चामेले भागेर माइत आएकी गौथलीलाई भेट्दा उसका मानसिकता परेको प्रभावलाई कथाकारले सुष्ठु पाराले चित्रण गरेको देखिन्छ । आज उसको हृदयमा गौथलीलाई समातेर हजार चोटि चुम्बन गरूँ भनेजस्तो लाग्यो । समाउनका लागि हात लम्काएको थियो (परालको आगो, पृ. ६२) आगाको नजिक राखेपछि नौनी पग्लिन्छ । वैशालु नरनारीमा यौनभावना मुखरित हुन्छ । लामो समयको विछोडपछि भेट भएका यी पति-पत्नीमा यौन भावना भए पनि लाज गालका कारण आलिङ्गन गर्ने भावना भए पनि लाज लागेर आयो । यही यिनीहरूको दुखेसो अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । दिवा समयमा त आलिङ्गन गर्न पाएनन् । रातमा त सँगै सुतेर यौन क्षुधा समन गर्ने लालसा लिएको चामेको मनोदशा साँच्चिकै मनन् गर्न लायक देखिन्छ । चामेलाई रातभरि गौथली आउँछे कि आउँछे कि भन्ने लालसाले निद्रा लादैन । चामे ओछ्यानमा पल्टयो । तर उसका आँखामा निद्राको लेश थिएन । ऊ केबल गौथली आउँछे कि भनेर बाटो हेरिरहेको थियो ।... एकाछिनपछि को हो कुन्नि बत्ती लिएर चोटातिर गो त्यसपछि कसले हो कुन्नि दैलो ढल्काएर आगो लायो (परालको आगो, पृ. ६२) । यसरी चामेको मनोदशालाई यहाँ कलात्मक पाराले उतारिएकाले यो जत्तिको यौनमनोविश्लेषण गरिएको कथांश नेपाली कथासहित्यमा दुर्लभ नै भनिन्छ । यस प्रकारको अभिव्यञ्जनालाई अभ्र पुष्टिका लागि-बिहानीपख ढोका उघारेको शब्द आयो गौथली आई कि भनेर चामेले ठाड्ठाडो कान लायो । पछि हेर्दा ससुरो बुढो पो रहेछ (परालको आगो, पृ. ६३) । चामे खिन्निक पयो । उसले रातमा निमेष लाएन ।

गुरूप्रसाद मैनालीको परालको आगो कथामा मात्र होइन चिताको ज्वाला र शहीद कथामा पनि यौनपरक मनोविश्लेषण गरिएको छ । चिताको ज्वालामा बालसखाका बीच यौनपरक भावनाको अभिव्यञ्जना पाइन्छ भने शहीद कथामा वीरबहादुर र डल्लीका बीचको संस्मरणात्मक यौनमनोविज्ञान र वात्सल्य प्रेमको अभिव्यञ्जना गरिएको छ । यसरी उनका कथालाई नियाल्दा उनी मूलतः आदर्शोन्मुख सामाजिक यथार्थवादी कथाकार ठहरिन्छन् भने अंशतः मनोवैज्ञानिक कथा लेखने कथाकारका रूपमा चिनिन्छन् । नेपाली कथा-साहित्यमा फ्रायडवादी कथालाई भित्र्याउने जस विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालालाई दिइन्छ । मैनाली र विश्वेश्वरप्रसाद कथाकारद्वय जन्मान्तरमा विभिन्नता भए तापनि कथा सृजनाको समय समकालीन ठहरिन्छन् । त्यसैले कथाकार मैनाली र कथाकार कोइरालाका कथामा एक-अर्काको प्रभाव पर्नु सहज स्वाभाविक देखिन्छ । यी दुवै कथाकारले वि.सं.१९९२ बाट कथा प्रकाशित गराएका थिए । एउटाले सामाजिक यथार्थलाई मूलाधार बनाई कथा लेखे भने

अर्काले मनोवैज्ञानिक यथार्थलाई मूलाधार बनाएको देखिन्छ । पात्रगत सञ्चेतना र भावगत अभिव्यञ्जनामा भिन्नता देखिए पनि पात्रको मानसिकता चित्रण गर्ने कार्यमा समकालीन प्रभाव परेको देखिन्छ ।

मनोविज्ञानमा मनश्चेतनाको अभिव्यञ्जना पाइन्छ । मनोविज्ञानको आरम्भ विधिवत् रूपमा फ्रायड र उनका सहयोगी एडलर र युङ सबै मनोचिकित्सक थिए । पात्रको चिकित्सकीय विश्लेषणबाट प्रादुर्भाव भएको विश्लेषण पद्धतिको विश्व-साहित्यमा गहन प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

गुरुप्रसाद मैनालीका पात्रहरू प्रायः बहिर्मुखी खालका छन् । उनले पात्रको चरित्रचित्रण गर्दा मनोवैज्ञानिक प्रभावलाई कुशलताका साथ समायोजन गरेका छन् । नासो कथाकी सुभद्रा सौतेनी डाहाका कारण घर छाडेर हिँडेछे । उसले सौताको विरोध गर्न सक्दैन । देवीरमण प्रायः मुक देखिन्छन् । छिमेकी कथामा धनजिते र गुमानेका बीच अन्तर्विरोध देखाइएको छ । चिताको ज्वालामा पनि मानसिक तनाव विद्यमान देखिन्छ । प्रायश्चित्त कथाकी गौरी अन्तर्मुखी देखिन्छे र आत्महत्या गरी जीवनलीला समाप्त पार्छे । पापको परिणाम कथाका कान्तु पाध्ये अहम्वादी विचार भएकाले उनका कारण गाउँ नै सखाप हुन्छ । प्रभाले ग्रामीण विसङ्गीतका कारण नदीमा डुबेर जीवनलीला समाप्त पार्छे । परालको आगो कथा त मानोविश्लेषणात्मक दृष्टिले उत्कृष्ट मानिन्छ । अभागी कथाको कृष्ण बालमनोरोगी देखिन्छ । शहीद कथाको वीरबहादुर युद्ध मोर्चामा लड्दै सदाहत प्राप्त गर्दछ । कर्तव्य कथामा अन्तर्मुखी र बहिर्मुखी पात्रको संयोजन गरिएको छ । प्रत्यागमन कथाको रामुमा हीनताग्रन्थिले काम गरेको देखिन्छ । चिताको ज्वालामा पात्रले जीवन लीला समाप्त गर्छे ।

निष्कर्ष

गुरुप्रसाद मैनाली आधुनिक नेपाली कथाका प्रणेता मानिन्छन् । उनले वि.सं.१९८४ मा कथा लेखेर त्यसलाई वि.सं.१९९२ मा शारदामा प्रकाशित गराएर माध्यमिक कालीन प्रवृत्तिको अत्य गराई नेपाली कथामा आधुनिकताको सूत्रपात गराएको मानिन्छ । मूलतः गुरुप्रसाद मैनाली सामाजिक आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकार मानिन्छन् । त्यसो भए तापनि उनका कथामा मनोविज्ञानले पनि प्रश्रय पाएको देखिन्छ । यिनका कथामा केही तीव्रताका साथ यौनपरक मनोविश्लेषण गरिएको पाइन्छ भने केही अपराध मनोविश्लेषण गरिएको पाइन्छ भने केही अपराध मनोविज्ञान छ भने केही बालमनोविज्ञान र सामान्य मनोविज्ञान पाइन्छ । समाजमा एकै खाले प्रवृत्ति भएका पात्र पाउन मुस्किल पर्दछ । मानविय सञ्चेतनामा धार्मिक, राजनैतिक, सामाजिक तथा मनोवैज्ञानिक ऊहापोह पाइने हुनाले गुरुप्रसाद मैनालीले मूलतः सामाजिक आदर्शोन्मुख यथार्थवादी प्रवृत्तिलाई मुखरित गरे तापनि उनका कथामा मनोविज्ञान पनि प्रकट भएको छ भन्दा अतिशयोक्ति नहोला भन्ने निष्कर्षले बताउँछ । अतः गुरुप्रसाद मैनाली मनोविज्ञानको विश्लेषण गर्ने कथाकार मानिन्छन् ।

सन्दर्भ सामग्री

- खान बेन्जमिन (सन् २०१४), *मनोविज्ञान / इलाहावाद : लोकभारती प्रकाशन*
जमुआर, कृष्णकुमार (सन् १९७३), *मनोविज्ञान की रूपरेखा* पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी)
तिवारी. वरुणकुमार (२०२५) *मनोविज्ञानका प्रवर्तहरू* कमलादी : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान)
पद्मा कुमारी (१९९१) *सिगमैंड फ्रायड और मनोविश्लेषण* जयपुर : राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी)
पौड्याल, कृष्णविलास (२०६८) *मनोविश्लेषण*, पाटन, प्रज्ञा *जर्नल* वर्ष १ अठ (प्राध्यापक संघ, पाटन संयुक्त क्याम्पस
पौड्याल कृष्णविलास (२०७३) *मनोविज्ञानकाठ* : कालिञ्चोक पुस्तक प्रकाशन प्रा. लि.)
फ्रायड (सन् २०१२), *मनोविश्लेषण* राजपाल ।
बराल कृष्णहरि (२०६८) *मनोविश्लेषण र साहित्य* अनामनगर अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेशन प्रा.लि. ।
भण्डारी, कृष्णप्रसाद , (२०५८) *फ्रायड र मनोविश्लेषण*
(दो. से.) ललितपुर : साभा प्रकाशन
मैनाली गुरुप्रसाद (२०५८), *नासो* काठः भारती मैनाली चक्रपथ, बालाजू ।